

**Arheološki institut**

**ARHEOLOGIJA U SRBIJI**  
projekti Arheološkog instituta u 2017. godini

**Urednici**

Ivan Bugarski  
Vojislav Filipović  
Nadežda Gavrilović Vitas

**Beograd 2019**

**Izdavač**

Arheološki institut  
Beograd, Kneza Mihaila 35/IV  
11000 Beograd, Srbija  
e-mail: institut@ai.ac.rs  
www.ai.ac.rs  
Tel. +381 11 2637191

**Za izdavača**

Miomir Korać

**Urednici**

Ivan Bugarski  
Vojislav Filipović  
Nadežda Gavrilović Vitas

**Priprema**

Arheološki institut

**Elektronsko izdanje**

ISBN 978-86-6439-052-1

## SADRŽAJ

Redakcija, Uvod	5
Rukovodioci matičnih projekata, redakcija i saradnici Arheološkog instituta, Izveštaj o radu na matičnim projektima	14
Slaviša Perić, Olga Bajčev, Ružica Arsenijević, Đurđa Obradović, Ivana Dimitrijević, Iskopavanja i konzervacija neolitskih kuća i keramičkih posuda na nalazištu Slatina – Turska česma u Drenovcu u 2017. godini	63
Dragana Antonović, Selen Vitezović, Vidan Dimić, Prljuša, Mali Šturac, istraživanje 2017. godine	71
Vojislav Filipović, Aleksandar Bulatović, Arthur H. Bankoff, Wayne Powell, Ognjen Mladenović, Rada Gligorić, Andrea Mason, Jadar: Preliminarni rezultati kampanje 2017. godine	79
Ivan Vranić, Arheološka istraživanja lokaliteta Kale u Krševici 2017. godine	87
Bebina Milovanović, Nemanja Mrđić, Ivana Kosanović, Arheološka istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum) u 2017. godini	97
Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra u 2017. godini	109
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Arheološka istraživanja prostora zapadno od viminacijumskog amfiteatra u 2017. godini	117
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Istraživanja na lokalitetu Čair – castrum (Viminacijum) 2017. godine	125
Sofija Petković, Igor Bjelić, Dragana Vulović, Gordana Janjić, Nikola Radinović, Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija 2017. godine	135
Stefan Pop-Lazić, Richard Miles, Vujadin Vujadinović, Milica Tomić, Projekat Glac – istraživanja 2017. godine	143

Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2017. godini	151
Ivan Bugarski, Guido Heinz, Vujadin Ivanišević, Alexander Maas, Constanze Röhl, Rainer Schreg, Aleksandar Stamenković, Vladan Zdravković, Rekognosciranje šire okoline Caričinog grada u 2017. godini i snimanje rimskog rudnika u Lecu	159
Barbara Horejs, Aleksandar Bulatović, Bogdana Milić, Ognjen Mladenović, Austrijsko-srpski projekat Praistorijski pejzaži u regionu Puste reke (Leskovac) - istraživanja 2017. godine	169
Dragan Milanović, Petar Milojević, Arheološka prospekcija donjeg toka Južne Morave u 2017. godini	173
Stefan Pop-Lazić, Sarah Craft, Vujadin Vujadinović, Maja Živić, Felix Romuliana – Gamzigrad: rekognosciranja 2017. godine	181
Josip Šarić, Preliminarni rezultati analiza okresanih artefakata sa lokaliteta Masinske njive	187
Angelina Raičković Savić, Ana Mitić, Rezultati tipološke obrade keramičkog materijala sa prostora viminacijumske nekropole Više grobalja	191
Radmila Zotović, Posebne karakteristike proučavanja rimskih votivnih spomenika na teritoriji centralne Srbije	201

## UVOD

Godina 2017. bila je posebno važna saradnicima Arheološkog instituta jer se u njoj, pored svih ostalih aktivnosti kojima smo bili posvećeni, obeležavalo 70 godina postojanja i rada naše kuće. Osim svečane akademije održane u zgradi SANU, to je podrazumevalo i izdavanje prigodne publikacije u kojoj su sažeta dostignuća našeg instituta (sl. 1), kao i domaćinstvo XL Skupštini i godišnjem skupu Srpskog arheološkog društva.

Taj trud nas je osnažio u uverenju da je značajno da sabiramo i prezentujemo rezultate koje ostvarimo u toku svake godine. Stoga je ova, sedma po redu sveska zbornika *Arheologija u Srbiji*, koja se uz poslovično zakašnjenje odnosi upravo na 2017. godinu, uz uobičajene izveštaje sa iskopavanja i rekognosciranja i prikaz stručnog i naučnog rada na određenim problemima opremljena i opširnim uvodnim izveštajima o radu na četiri matična projekta Arheološkog instituta. Uz ostalo, ti izveštaji, sačinjeni po ugledu na godišnjake velikih evropskih instituta, sadrže i kompletnu bibliografiju učesnika na projektima i ažurne podatke o kongresima, konferencijama i radionicama na kojima su izlagali.



Slika 1 – *Mnemosynon firmitatis: sedamdeset godina Arheološkog instituta (1947-2017)*

\* \* \*

Saradnici Arheološkog instituta su i u 2017. godini bili uključeni u sistematska i zaštitna arheološka istraživanja, uz pojačan angažman na rekognosciranjima. Našu najvažniju obavezu predstavlja naučni rad, koji se vodio u okviru glavnih projekata instituta i kroz projekte međunarodne saradnje. Učestvovali smo na brojnim skupovima u zemlji i inostranstvu, pri čemu treba napomenuti da su u organizaciji Arheološkog instituta održane dve međunarodne konferencije, uz predstavljanje naših istraživanja na izdvojenom delu godišnjeg skupa Srpskog arheološkog društva. Nisu izostale ni aktivnosti na obradi arheoloških nalaza sa sopstvenih istraživanja i iz muzejskih zbirki širom naše zemlje, a održane su, uz hronične finansijske poteškoće, izdavačka delatnost i bibliotečka razmena.

### Naučni projekti

Saradnici Arheološkog instituta angažovani su na sedam naučnih projekata koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, koji su različito kategorisani – četiri projekta su svrstana u osnovna istraživanja (OI), a tri u integralna i interdisciplinarna istraživanja (III). Istakli bismo da se u radu na svim tim projektima, bez obzira na kategoriju, primenjuje multidisciplinarni pristup, uz primenu savremenih metoda prospekcije, arheometrije i dokumentacije.

Arheološki institut je nosilac četiri projekta:

1. *Arheologija Srbije: Kulturni identitet, integracioni faktori, tehnološki procesi i uloga centralnog Balkana u razvoju evropske praistorije* (OI 177020), rukovodilac dr Slaviša Perić;
2. *Romanizacija, urbanizacija i transformacija urbanih centara civilnog, vojnog i rezidencijalnog karaktera u rimskim provincijama na tlu Srbije* (OI 177007), rukovodilac dr Ivana Popović;
3. *Procesi urbanizacije i razvoja srednjovekovnog društva* (OI 177021), rukovodilac dr Vujađin Ivanišević;
4. *IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GIS-a, digitalizacije i 3D vizualizacije* (III 47018), rukovodilac dr Miomir Korać.

Saradnici instituta uključeni su u još tri naučna projekta, koja se realizuju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i u Istorijskom institutu u Beogradu:

1. *Bioarheologija drevne Evrope: ljudi, biljke i životinje u praistoriji Srbije* (III 47001), rukovodilac prof. dr Sofija Stefanović;
2. *Kulturne promene i populaciona kretanja u ranoj praistoriji centralnog Balkana* (OI 177023), rukovodilac prof. dr Dušan Mihailović;
3. *Etnogeneza Srba u srednjem veku (rani srednji vek) – Usporedna analiza istorijsko-kulturnog nasleđa, genetskog materijala i predmeta materijalne kulture sa aspekta analitičke hemije* (III 47025), rukovodilac dr Irena Cvijanović.

### Međunarodni projekti i saradnja

Arheološki institut, kao vodeća kuća sprske arheologije, ima razgranatu međunarodnu saradnju. Njen važan deo čini učešće u brojnim međunarodnim projektima, što s jedne strane omogućava unapređenje samih istraživanja uz uvođenje novih metoda, a sa druge svedoči o svesti da je nauka nužno internacionalna i da inostranoj publici treba pružiti mogućnost da se kroz neposrednu saradnju upozna sa dometima naših istraživanja, na paritetnoj osnovi i na obostranu korist.

Napomenuli bismo i da je u okviru nominacije “Frontiers of the Roman Empire – The Danube Limes” na UNESCO-vu listu svestske baštine, u čijoj drugoj fazi učestvuje i Republika Srbija, održan sastanak u Budimpešti radi dogovora oko strategije za nominaciju celokupnog

Rimskog limesa. Sastanku su prisustvovali predstavnici svih evropskih zemalja čiji su delovi u postupku nominacije ili se već nalaze na listi svetske kulturne baštine. Učesnici su ujedno i članovi Bratislava grupe, odnosno savetodavnog tela koje se bavi arheološkim i drugim naučnim aspektima rimskih granica (Velika Britanija, Holandija, Nemačka, Austrija, Slovačka, Mađarska, Srbija, Bugarska i Rumunija).

Priloženi popis predstavlja tek deo aktivnosti na međunarodnoj sceni. Arheološki institut je tokom 2017. godine bio partner u sledećim međunarodnim projektima:

1. *Arheološka istraživanja naseobinskih sistema, sahranjivanja i rudnih resursa u bronzanom dobu severozapadne Srbije*, Arheološki institut, Brooklyn College, The City University of New York, Muzej Jadrna Loznica, Zavod za zaštitu spomenika kulture Valjevo;
2. *Srpsko-francusko-nemačka arheološka istraživanja u oblasti Caričinog grada*, Arheološki institut, Centre national de la recherche scientifique (CNRS), Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz (RGZM);
3. *ArchaeoLandscapes International*, mreža institucija potekla iz projekta Evropske unije *ArchaeoLandscapes Europe*, Culture Programme 2007–2013;
4. *ARCHEST*, projekat Evropske unije – Culture Programme 2014–2020, Viminacijum, Akvileja, Emona, Sirmijum;
5. *Die byzantinisch-awarischen Beziehungen auf Grundlage der archäologischen Hinterlassenschaft* (2013–2017), Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz (RGZM), Archäologischen Institut der Eötvös Loránd-Universität, Budapest (ELTE BTK RI), Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (MTA BTK RI), Ungarischen Nationalmuseum, Budapest (MNM), Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra (SAN AI), Arheološki institut.
6. *Glass from Byzantium to Bagdad – trade and technology from the Byzantine Empire to the Abbasid Caliphate*, University College London (UCL) – Qatar;
7. *Implementacija hrišćanstva u kasnoantičkoj dijezi Mezija/Dakija*, projekat sa Univerzitetom u Lili u okviru bilateralne saradnje sa Francuskom *Program partnerstva Hubert Curien „PHC Pavle Savić“* Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije;
8. *Arkwork*, cost-action CA 15201;
9. *Spomenici VII legije u Dalmaciji i Meziji*, projekat bilateralne saradnje sa Sveučilištem u Zagrebu;
10. *Coin Hoards of the Roman Empire Project*, University of Oxford;
11. *Praistorijski pejzaži regiona Pusta reka / Prehistoric landscapes of the Pusta Reka region (Leskovac)*, Institut für Orientalische und Europäische Archäologie – OREA, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Arheološki institut;
12. *Rewriting Early Bronze Age Chronology in the south-western Balkans: Evidence from Large-Scale Radiocarbon Dating*, Institut für Ur- und Frühgeschichte und Vorderasiatische Archäologie, Ruprecht-Karls Universität Heidelberg, Department Institute of Archaeology, University College London, Arheološki institut.

13. *Drevna DNK u Srbiji / Ancient DNA in Serbia*, Archaeological Research Laboratory, Department of Archaeology and Classical studies of Stockholm University, Arheološki institut, u sklopu globalnog *The Atlas of a 1000 Ancient Genomes Project*.

14. *Glac Project*, Arheološki institut, The University of Sydney

#### Saradnja sa institucijama iz oblasti nauke, prosvete i kulture

Arheološki institut je i u 2017. godini sarađivao sa brojnim institucijama iz inostranstva, koje su delom nabrojane u prethodnom tekstu i što će biti opširnije opisano u izveštajima koji slede. Kad je reč o domaćim institucijama, saradnja se ne ograničava samo na zajedničke programe arheoloških iskopavanja i obradu materijala, već i na druga istraživanja, pre svega u oblasti arheometrije (petrološke, hemijske, fizičko-hemijske analize itd). Tokom 2017. godine, sarađivali smo sa nizom kuća, među kojima su: Filozofski fakultet u Beogradu – Odeljenje za arheologiju, Fakultet za fizičku hemiju u Beogradu, Rudarsko-geološki fakultet u Beogradu – Laboratorija za SEM-EDS i Departman za mineralogiju, kristalografiju, petrologiju i geochemiju, Tehnološko-metalurški fakultet u Beogradu, Institut za nuklearne nauke „Vinča“, Geografski institut, Institut za ispitivanje materijala IMS, Vizantološki institut SANU, Balkanološki institut SANU, Istorijski institut, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Nišu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Pančevu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Valjevu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Sremskoj Mitrovici, Narodni muzej u Beogradu, Muzej grada Beograda, Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici, Narodni muzej u Požarevcu, Muzej Ras u Novom Pazaru, Narodni muzej u Zaječaru, Zavičajni muzej u Knjaževcu, Zavičajni muzej u Paraćinu, Muzej Jadra u Loznicu, Muzej rudničko-takovskog kraja u Gornjem Milanovcu, Muzej Krajine u Negotinu, Narodni muzej u Nišu, Narodni muzej u Kruševcu, Narodni muzej u Leskovcu, Narodni muzej u Vranju, Zavičajni muzej u Aleksincu i Istraživačka stanica Petnica.

#### Organizacija naučnih skupova

Pored predstavljanja na XL godišnjem skupu Srpskog arheološkog društva, tokom 2017. godine Arheološki institut je učestvovao i u organizaciji i domaćinstvu dva međunarodna naučna skupa, o kojima će nešto više reči biti u uvodnim tekstovima o radu na matičnim projektima:

1. *Circulation of the Antique Coins in Southeastern Europe*, održan u Viminacijumu od 14. do 18. septembra 2017. godine u organizaciji Arheološkog instituta;
2. *2<sup>nd</sup> Perspective of Balkan Archaeology (PeBA), Spheres of Interaction – Contacts and Relationships between the Balkans and Adjacent Regions in the Late Bronze Age/Iron Age (13<sup>th</sup>/12<sup>th</sup> – 6<sup>th</sup>/5<sup>th</sup> BCE)*, održan u Beogradu od 15. do 17. septembra 2017, u organizaciji Ludwig Maximilian Universität, München (Distant Worlds: Munich Graduate School for Ancient Studies), Südosteuropa-Gesellschaft i Arheološkog instituta.

#### Učešće na skupovima, predavanja, studijska putovanja

Kao i prethodnih godina, i tokom 2017. godine saradnici Arheološkog instituta su učestvovali na većem broju naučnih, stručnih i projektnih skupova, držali predavanja i obavili brojna

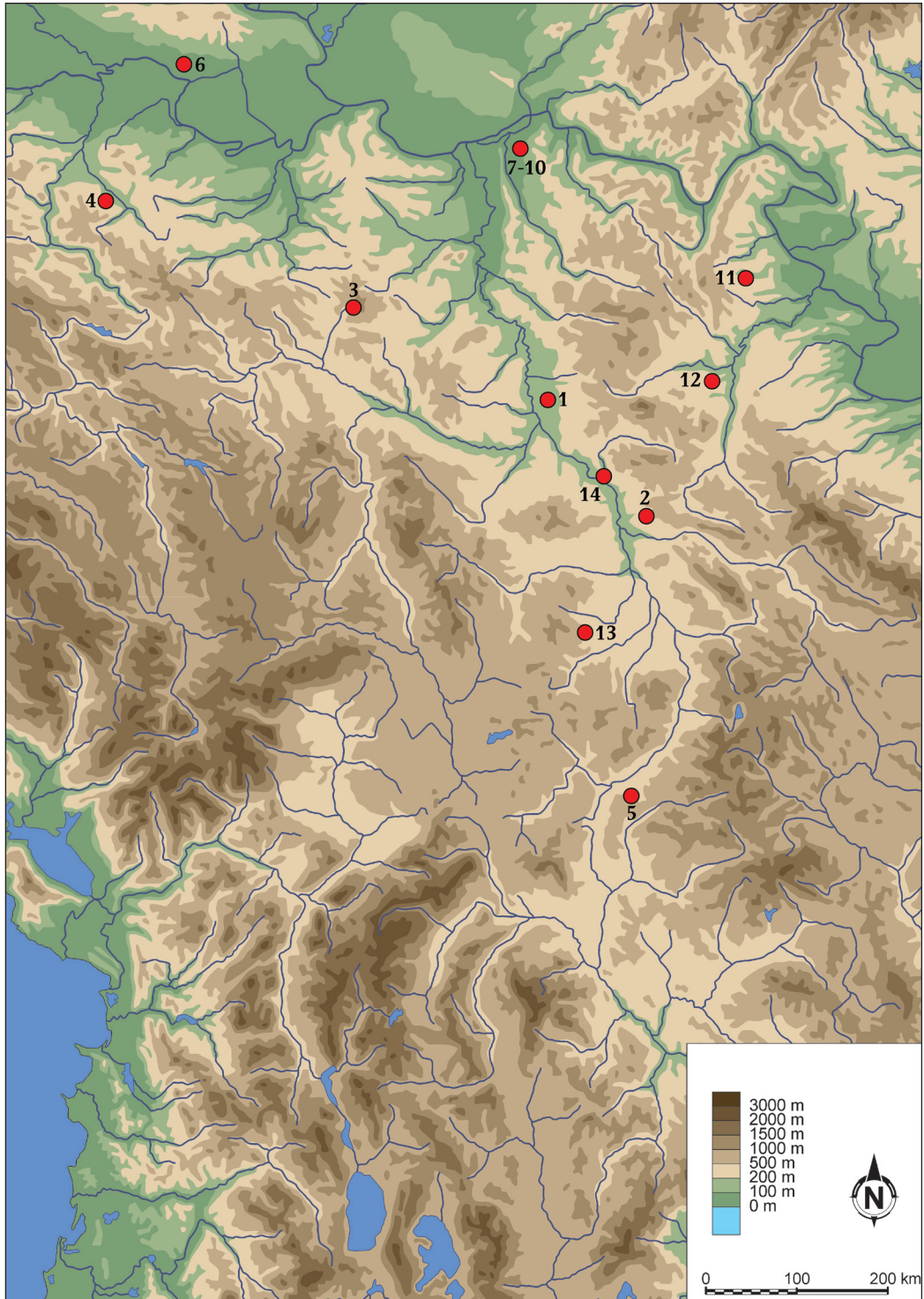


studijska putovanja u zemlji i inostranstvu (Austrija, Belgija, Bolivija, Bugarska, Crna Gora, Češka, Francuska, Grčka, Hrvatska, Italija, Kipar, Mađarska, Nemačka, Poljska, Rumunija, Rusija, Slovenija, Španija, Ujedinjeno Kraljevstvo). Taj trud će u ovoj svesci takođe biti predstavljen detaljnije nego što je to činjeno u prethodnim godišnjacima.

#### Iskopavanja i rekognosciranja (sl. 2)

U 2017. godini obavljeno je nešto manje arheoloških istraživanja nego što je to bio slučaj prethodnih godina. Najčešće su nastavljani višegodišnji programi sistematskih istraživanja, uz stalne programe zaštitnih iskopavanja, pre svega onih u Viminacijumu i u okolini:

1. Slatina – Turska česma, Drenovac (Paraćin), sistematska istraživanja u okviru projekta *Stalna arheološka radionica – srednje Pomoravlje u neolitizaciji jugoistočne Evrope*, u saradnji sa Zavičajnim muzejom u Paraćinu, rukovodilac Slaviša Perić. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;
2. Velika humska čuka, Hum (Niš), sistematska istraživanja u okviru projekta *Arheološka istraživanja na lokalitetu Velika humska čuka u Humu kod Niša*, u saradnji sa Narodnim muzejom u Nišu, rukovodilac Aleksandar Bulatović. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Grada Niša i Gradske opštine Crveni Krst;
3. Prljuša, Mali Šturac, Rudnik (Gornji Milanovac), sistematska istraživanja u okviru projekta *Prospekcija Malog Šturca – istraživanje praistorijskog rudarstva: iskopavanje Objekta 1 i istraživanje njegove veze sa okolnim oknima*, u saradnji sa Muzejom rudničko-takovskog kraja u Gornjem Milanovcu, rukovodilac Dragana Antonović. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Opštine Gornji Milanovac i Rudnika i flotacije „Rudnik“ d.o.o. iz Rudnika;
4. Gradac, Cikote (Loznica), sondažno iskopavanje u okviru projekta *Archaeological Investigation of the Settlement Systems, Burials, and Mining Resources in the Bronze Age of Northwestern Serbia*, u saradnji sa Brooklyn College, New York, rukovodioci Arthur H. Bankoff i Aleksandar Bulatović. Istraživanje je vršeno sredstvima američkog partnera;
5. Kale – Krševica (Bujanovac), sistematska istraživanja u okviru projekta *Arheološki lokalitet Kale u Krševici*, u saradnji sa Narodnim muzejom u Beogradu i Narodnim muzejom u Vranju, rukovodilac Ivan Vranić. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;
6. Sirmium – Glacov salaš (Sremska Mitrovica), sistematska istraživanja u okviru *Glac Project*, u saradnji sa The University of Sydney i uz učešće Muzeja Srema i Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Sremske Mitrovice, rukovodioci Stefan Pop-Lazić i Richard Miles. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i australijskog partnera;
7. Viminacium – Amfiteatar, Kostolac (Požarevac), sistematska istraživanja Arheološkog instituta i Centra za nove tehnologije, rukovodilac Snežana Golubović. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;



Slika 2 – Terenska istraživanja Arheološkog instituta u 2017. godini

8. Viminacium – Rit, Kostolac (Požarevac), zaštitno iskopavanje Arheološkog instituta i Centra za nove tehnologije, rukovodilac Miomir Korać. Istraživanja su vršena sredstvima TE-KO Kostolac;
9. Viminacium – Čair – Castrum (Požarevac), zaštitno iskopavanje Arheološkog instituta, rukovodilac Miomir Korać. Istraživanja su vršena sredstvima TE-KO Kostolac;
10. Viminacium – *Konzervacija i prezentacija zidnih slika sa arheoloških lokaliteta: Amfiteatar, Objekat sa apsidom i Skladište mazuta – Viminacijum (Požarevac)*, konzervatoriko-restauratorski radovi u saradnji sa Departmanom za mineralogiju, kristalografiju, petrologiju i geohemiju Rudarsko-geološkog fakulteta u Beogradu i Institutom za nuklearne nauke „Vinča“, rukovodilac Dragana Rogić. Radovi su vršeni sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;
11. Vrelo – Šarkamen (Negotin), sistematska istraživanja u okviru projekta *Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija*, u saradnji sa Muzejom Krajine u Negotinu i Zavodom za zaštitu spomenika kulture u Nišu, rukovodilac Sofija Petković. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Opštine Negotin;
12. Romuliana – rekognosciranje 2017. godine (Zaječar), sistematsko rekognosciranje u saradnji sa Florida State University i Narodnim muzejem u Zaječaru, rukovodilac Stefan Pop-Lazić. Istraživanje je vršeno sredstvima inostranog partnera;
13. Caričin grad – Štulac (Lebane); sistematska istraživanja u okviru projekta *Srpsko-francusko-nemačka arheološka istraživanja u oblasti Caričinog grada*, u saradnji sa Centre national de la recherche scientifique (CNRS, Francuska), Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz (RGZM, Nemačka) i Narodnim muzejom u Leskovcu, rukovodioci Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant i Rainer Schreg. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, francuskog i nemačkog partnera.
14. *Arheološka prospekcija donjeg toka Južne Morave*, sistematska rekognosciranja u saradnji sa Narodnim muzejom Niš i Zavičajnim muzejom Aleksinac, rukovodilac Dragan Milanović. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Narodnog muzeja Niš, Zavičajnog muzeja Aleksinac i Organizacije za turizam, kulturu i sport u Sokobanji.

### Izložbe

*Journey to the past – Itinerarium Romanum Serbiae – Viminacium*: Arheološki institut je pod pokroviteljstvom Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije u 2017. godini realizovao izložbu u Santa Kruzu (Bolivija) i Pragu.

*Provincial and Imperial Mint in Viminacium*, autora Mirjane Vojvode i Bojane Borić Brešković, prilikom međunarodnog numizmatičkog simpozijuma *Circulation of the Antique Coins in Southeastern Europe* u Viminacijumu, od 15. do 17. septembra 2017. godine.

### Izdavačka delatnost

U 2017. godini beležimo nešto više izdanja u odnosu na nekoliko prethodnih godina. Održana je dinamika izlaženja našeg glasila Starinara, odštampan je novi broj časopisa Arheologija i prirodne nauke, kao i tri monografije i reprezentativni Zbornik Arheološkog insituta, jedna knjiga iz edicije Arheološka građa Srbije, kao i zbornici iz ove serije za 2014. i 2015. godinu. Spisku dodajemo i izdanje iz 2016. godine koje greškom nismo naveli u prethodnom godišnjaku:

#### *Periodika*

\* Старинар (нова серија) LXVII (2017) (уредник Миомир Кораћ) – 278 стр., илустр.; 30 cm, YU ISSN 0350-0241

\* Arheologija i prirodne nauke = Archaeology and science 12 (2017) (glavni i odgovorni urednik Miomir Korać) 218 str.: ilustr.; 28 cm, ISSN 1452-7448

#### *Seriја Posebna izdanja (Monographs)*

\* Close to the bone : current studies in bone technologies / editor Selena Vitezović. - Belgrade : Institute of Archaeology, 2016 (Beograd : Glasnik). - 396 str. : ilustr. ; 30 cm. ISBN 978-86- 6439-006-4

\* Ивана Поповић, Порфир – моћ царева и достојанство богова: скулптуре из римских градова и палата у Србији, Београд: Археолошки институт, 2017, (Београд : Службени гласник). - 167 стр. : илустр. ; 23 cm. ISBN 978-86-6439-009-5

\* Бојана Племић, Дијана, римска и аутохтона богиња. Дијанин култ у провинцијама Централног и Западног Балкана, Београд: Археолошки институт, 2017, (Ниш : Галаксија). - 194 стр. : илустр. ; 30 cm. ISBN 978-86-6439-012-5

\* Vebina Milovanović, Rudarsko-metalurški kompleksi i predmeti od olova u rimskim provincijama na tlu Srbije, Београд: Археолошки институт, 2017, (Beograd : Digital Art). - 373 str. : ilustr. ; 28 cm. ISBN 978-86-6439-627-9

\* Mnemosynon Firmitatis: седамдесет година Археолошког института (1947-2017), (ур.) Весна Бикић, Јосип Шарић, Београд: Археолошки институт, 2017, (Београд : Digital Art). - 290 стр. : илустр. ; 28 cm. ISBN 978-86-6439-013-2

#### *Ostala izdanja*

\* Александар Булатовић, Војислав Филиповић и Рада Глигорић 2017. Лозница - културна стратиграфија праисторијских локалитета у Јадру, Рађевини и Азбуковици. Археолошка грађа Србије X. Београд - Лозница: Археолошки институт - Музеј Јадра, 2017, (Лозница :Новитет). - 309 стр. : илустр. ; 30 cm. – (Археолошка грађа Србије / Археолошки институт; бр. 10), ISBN 978-86-6439-011-8

\* Arheologija u Srbiji [Elektronski izvor] : projekti Arheološkog instituta u 2014. godini (urednici Ivan Bugarski, Nadežda Gavrilović Vitas, Vojislav Filipović). - Elektronsko izd.

- Beograd : Arheološki institut, 2017 (Beograd : Arheološki institut). ISBN 978-86-6439-010-1

\* Arheologija u Srbiji [Elektronski izvor] : projekti Arheološkog instituta u 2015. godini (urednici Ivan Bugarski, Nadežda Gavrilović Vitas, Vojislav Filipović). - Elektronsko izd.

- Beograd : Arheološki institut, 2017 (Beograd : Arheološki institut). ISBN 978-86-6439-014-9

#### Bibliotečka razmena

Biblioteka Arheološkog instituta je u 2017. godini, kao i ranijih godina, putem razmene i poklona, dobila ukupno 419 novih publikacija, od čega 179 monografija i 240 svezaka periodike. Primetan je pad u prilivu monografija, koji je početkom decenije iznosio oko 300 publikacija godišnje, dok je časopisa stiglo više nego prethodnih godina. I ovom prilikom ćemo naglasiti da je uobičajena razmena publikacija poštom vrlo skupa, što je glavni razlog skromnijeg godišnjeg uvećavanja našeg bibliotečkog fonda.

*Redakcija*



Snežana Nikolić, Arheološki institut Beograd  
 Goran Stojić, Centar za nove tehnologije, Viminacijum  
 Milica Marjanović, Arheološki institut Beograd  
 Ivan Bogdanović, Arheološki institut Beograd  
 Ljubomir Jevtović, Arheološki institut Beograd

## ISTRAŽIVANJA NA LOKALITETU ČAIR – CASTRUM (VIMINACIJUM) 2017. GODINE<sup>1</sup>

Istraživanja vojnog logora u Viminacijumu započeta su još krajem 19. veka, a nakon duže pauze, manja sondažna iskopavanja na tom prostoru vršena su početkom osamdesetih godina prošlog veka.<sup>2</sup> Radovi su nastavljeni 2002. godine, kada je većim delom istražena severna kapija logora (*porta praetoriae*), u okviru koje su delimično otkrivene istočna i zapadna kula, prolaz sa dve paralelne ulice popločane kamenim pločama, kao i kanal ispod ulice.<sup>3</sup> Arheološka iskopavanja logora, nastavljena 2016. godine, bila su zaštitnog karaktera i vršena su u sistemu sondi. Na istraženom prostoru, otkriven je severozapadni ugao vojnog logora. Pored ugaone kule, otkriveni su delovi severnog i zapadnog bedema. Ispred kule je istražen odbrambeni rov, a u okviru njega i masivan zid od većih kvadera krečnjaka koji se u pravcu severoistok-jugozapad pruža od ugaone kule logora ka gradskom bedemu. Kroz središnji deo ovog zida, a iznad samog dna rova, prolazi kanal. Na istraženom segmentu zapadnog bedema i odbrambenog rova otkriven je još jedan kanal, koji se od logora pruža kroz bedem do otvora na južnoj strani masivnog zida. Pomenuti kanali su služili za odvođenje otpadnih voda iz logora. Na tom prostoru otkrivena su i četiri groba sa konstrukcijama od opeka (Nikolić *et al.* 2018).

U 2017. godini nastavljeno je istraživanje severozapadnog dela legijskog logora.<sup>4</sup> Na pravcu pružanja severnog i zapadnog bedema otvoreno je 36 sondi različitih dimenzija, od 5 m x 5 m do 20 m x 30 m. Sonde su postavljene pravcem severoistok-jugozapad, odnosno severozapad-jugoistok. Otkriveni su zapadni segment severnog bedema i severni deo zapadnog bedema. Severni bedem logora, od severozapadne ugaone kule ka jugoistoku, istražen je u dužini od 120 m, dok je zapadni, od iste kule ka jugozapadu, otkriven u dužini od 221 m. Pored bedema, otkrivena je i zapadna kapija logora, deo komunikacije koja od kapije vodi ka gradu, kao i nekoliko arheoloških celina, koje uglavnom predstavljaju delove logora (sl. 1). Uz zapadni bedem otkrivena su i 22 groba.

<sup>1</sup> Članak predstavlja rezultat rada na projektu *IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GIS-a, digitalizacije i 3D vizualizacije* (III 47018) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

<sup>2</sup> O istorijatu ranijih istraživanja *cf.* Mrđić 2009: 9–16.

<sup>3</sup> U 2002. i 2003. godini, iskopavanja su vršena u organizaciji Arheološkog instituta i Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture.

<sup>4</sup> Zaštitna istraživanja zbog izmeštanja instalacija vršena su u organizaciji Arheološkog instituta, pod rukovodstvom Miomira Koraća. Iskopavanja su trajala od marta do decembra 2017. godine, a stručnu ekipu činili su Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović i Željko Jovanović, uz povremeno učešće Saše Redžića i Mladena Jovičića. U toku avgusta, na iskopavanjima je radio i dipl. arheolog iz Italije, Đovani Beti.



Slika 1 – Severozapadni deo logora, snimak iz vazduha

### Bedemi logora

Ovogodišnjim istraživanjima potvrđene su dve osnovne faze izgradnje bedema, konstatovane u prethodnoj kampanji. Arheološki ostaci bedema od crvenke<sup>5</sup> – starije faze logora, nalaze se neposredno ispod sloja oranice i sačuvani su na različitim visinama, od 0,50 do 1,60 m. Bedem je u temeljnoj zoni, čija visina iznosi 0,50 do 0,95 m, građen od lomljene crvenke, dok je u nadzemnom delu, gde je širine 0,70 do 0,80 m, građen od horizontalno ređanih pritesanih blokova vezanih malterom.

Bedem koji pripada mlađoj fazi pruža se uz spoljno lice bedema od crvenke, a očuvan je mahom u negativu ili u temeljnoj zoni. Izuzetke predstavljaju manji segment uz severnu kulu zapadne kapije, gde je u visini od 0,80 m sačuvan i nadzemni deo bedema, građen od većih kvadera krečnjaka spojenih krečnim malterom, kao i segment, koji se prostire istočno od kanalizacionih kanala. Na osnovu ovih segmenata, potvrđeno je da je bedem od crvenke bio inkorporiran u mlađi bedem, a njegova širina u nadzemnom delu iznosila je 2,10 m. U temeljnoj zoni, čija visina iznosi 0,70 m, a širina 1,20 do 1,30 m, bedem je građen od lomljenog škriljca vezanog krečnim malterom. U delovima gde je bedem očuvan u negativu – ispod temeljne zone, otkriveni su nizovi manjih rupa za kolje, četvorougane, ovalne ili kružne osnove, čije je dno špicasto oblikovano. Drveno kolje je delom zalazilo u temeljnu zonu bedema, a korišćeno je za ojačavanje zemljane podloge, tj. radi povećavanja zbijenosti tla (*cf.* Nikolić *et al.* 2018: 72, sl. 6).

<sup>5</sup> Crvenka je prirodno zapečena zemlja (Nikolić 2013: 27–28).



### Celine u zoni severnog bedema

Na istraženom delu severnog bedema, na 32 m istočno od severozapadne ugaone kule, otkriveni su ostaci dve četvorougaoe kule iz različitih faza (sl. 2). Starija kula, zidana od crvenke, delom je devastirana izgradnjom mlađe, te njen gabarit nije moguće odrediti. Sačuvani su samo severni i istočni zidovi kule, u dužini od 3,45 m, odnosno 3,30 m; njihova širina je 0,75 do 0,80 m, a sačuvana visina u nadzemnom delu iznosi 1,20 do 1,40 m. Unutar kule je podnica od usitnjene



Slika 2 – Kule na severnom bedemu, snimak sa istoka

crvenke, sa rupama za drvene stubove u uglovima. Od mlađe kule su sačuvani samo temelji zidova. Severni i istočni zid se nalaze duž zidova kule od crvenke, dok su zapadni i južni izgrađeni na mestima starijih zidova. Spoljašnje dimenzije kule iznose 5,80 m x 6,00 m, a zidovi su očuvani u visini do 1,20 m. Njihova širina u temeljnoj zoni iznosi 1,30 do 1,50 m, dok je u nadzemnom delu 1,20 m; izuzetak je severni zid čija je širina 1,40 m, što ukazuje da je kula bila za 0,20 m isturena u odnosu na ravan bedema.

Na oko 50 m istočno od ugaone kule otkrivena su dva kanala, u padu od jugozapada prema severoistoku (sl. 3). Kanali pripadaju različitim fazama izgradnje logora. Stariji kanal, zidan od crvenke, orijentisan je jugozapad-severoistok i istražen je u dužini od oko 11 m. Od južnog profila iskopa (kanal zalazi u profil) pruža se ka severoistoku i na dužini od oko 7 m zalazi pod bedem od crvenke, nakon čega je, dalje ka severu, negiran izgradnjom mlađeg bedema. Severno od mlađeg bedema



Slika 3 – Kanali, snimak sa istoka

otkriven je nastavak kanala, koji skreće ka severu i na dužini od 3,50 m zalazi u severni profil sonde. Uz unutrašnje lice bedema od crvenke kanal je bio pokriven lučnim svodom, koji je delom devastiran. U južnom delu kanala, na mestu gde zalazi u profil, uočava se njegovo blago skretanje ka jugu. Spoljna širina kanala iznosi 2,45 m, unutrašnja 0,90 m, a visina otvora je 1,20 m. U delu kanala koji se nalazi uz bedem od crvenke, zidovi su građeni od precizno složenih blokova, koji su sa spoljne strane omalterisani. Za razliku od zidova, za izgradnju svoda su korišćeni trapezoidni blokovi crvenke, podesni za izgradnju luka. U delu ispod svoda, dno je popločano većim blokovima crvenke. Od mesta skretanja kanala prema unutrašnjosti logora, nema tragova svoda, zidovi su građeni od lomljene crvenke i nisu prevučeni malterom, a dno je, kao i severno od bedema, popločano tegulama sa pečatom IV Flavijeve legije (LEGIIIIF).

Mlađi kanal je orijentacije severoistok-jugozapad i na oba kraja zalazi u profile iskopa. Kanal je građen od kvadera i blokova krečnjaka i istražen je u dužini od oko 7 m. Kao i stariji kanal, imao je lučni svod koji je sačuvan u dužini od oko 3 m, gde zalazi u profil. Da bi se formirao lučni svod, na njegovom vrhu su, između blokova krečnjaka, umetnute opeke. Zidovi i svod kanala su sa spoljne strane prevučeni tankim slojem maltera. Dno kanala je delimično oštećeno, a formirano je tako što je zdravica (zelenožuta glina) nasuta lomljenim škriļcem zalivenim malterom, preko koga su postavljene opeke. Spoljna širina kanala iznosi 2,45 m, visina 1,50 m, dok je širina otvora 0,65 m, a visina 1,10 m. Severoistočni deo kanala je uništen, a sačuvani su samo kvaderi položeni na supstrukciju od sitno lomljenog škriļca.

Duž unutrašnje strane severnog, a delimično i zapadnog bedema, otkriveni su ostaci dasaka, koje su jedna do druge, u nizu postavljene na površinu od usitnjene crvenke (sl. 4). Daske

se pružaju upravno na bedem, a njihova dužina iznosi do 2,30 m, dok im je širina 0,25–0,30 m. Na manjim segmentima konstatovani su ostaci četiri nivoa dasaka, pri čemu je najniži nivo postavljen preko površine od usitnjene crvenke. Između dasaka su uočeni slojevi glinovite zemlje, debljine do 0,50 m. Jedan od nivoa sa dasaka otkriven je tokom istraživanja 2016. godine, kada je pretpostavljeno da se radi o delu šetne staze (Nikolić *et al.* 2018: 70–71, sl. 3). Nakon ovogodišnje kampanje zaključeno je da opisani nivoi predstavljaju drveno-zemljani nasip, koji je sa unutrašnje strane ojačavao bedem od crvenke i čija ukupna visina iznosi oko 2 m.<sup>6</sup>

Na prostoru između četvorougone kule i kanala od crvenke, nizovi dasaka su na dva mesta bili presečeni četvorouganim „zidovima“ postavljenim upravno na bedem, na međusobnom rastojanju od 13 m (sl. 5). „Zidovi“ su građeni od blokova i krupno lomljenog krečnjaka, kao i lomljenog škriljca, a njihove dimenzije iznose 2,05–2,20 m x 1,40–1,50 m. Na sadašnjem stepenu istraženosti, nije jasno da li se radi o zidovima ili ojačanjima bedema.



Slika 4 – Ostaci nasipa uz bedem, snimak sa severozapada



Slika 5 – Zid od krečnjaka i škriljca, snimak sa istoka

<sup>6</sup> Ovakav tip zemljanog nasipa sa armaturom od drveta potvrđen je u mnogim utvrđenjima rimskog perioda, posebno na gornjogermanskom limesu. Na našim prostorima analogiju možemo naći u najranijoj fazi utvrđenja u Sirmijumu (Jeremić 2016: 127–132, sa literaturom).

Istočno od kanala od crvenke, sa unutrašnje strane starijeg bedema otkriveno je 12 zidova koji se prostiru upravno na bedem (sl. 6). Zidovi su paralelni a nalaze se na međusobnoj udaljenosti od 1,90 do 2,70 m. Njihova dužina iznosi od 2,30 do 3,15 m, a na osnovu građevinskog materijala i tehnika građenja razlikuju se zidovi podignuti od komada crvenke i oni od kamena i crvenke, pri čemu je u oba slučaja kao vezivo korišćen krečni malter. Uočava se da su zidovi od crvenke masivniji i njihova širina iznosi 1,10 do 1,20 m, dok širina zidova koji su uglavom rađeni od kamena dostiže 0,60–0,65 m. Na osnovu navedenih arhitektonskih karakteristika izdvajaju se



Slika 6 – Objekat i zidovi uz severni bedem, snimak iz vazduha

dve faze izgradnje ovih zidova, koje, verovatno, odgovaraju fazama izgradnje kastruma. Između svih 12 zidova prostire se nabijena zemlja, dok se u nivou sokla bedema od crvenke nailazi na površinu sa usitnjenom crvenkom i crveno zapečenom zemljom. Kako se ispod te površine javlja zdravica, a iznad nje nisu konstatovani nivoi sa daskama, može se zaključiti da je u ovom delu zemljani nasip bio učvršćen zidovima. Pretpostavlja se da su zidovi u gornjoj zoni nosili konstrukciju koja je bila u vezi sa bedemima i odbranom samog utvrđenja.

Južno od bedema i pomenutih zidova otkriveni su ostaci većeg objekta (objekat 1) (sl. 6). Istražen je samo severni deo objekta, koji se prostire paralelno sa severnim bedemom, pri čemu je od starijeg bedema udaljen 2,35 do 2,60 m. Njegova dužina iznosi 45,10 m, dok je objekat na pravcu jugozapad-severoistok ispraćen u dužini od 2,55 m. Objekat je građen od lomljenog škrljca vezanog krečnim malterom. Zidovi su očuvani u visini do 2,80 m, pri čemu je nadzemni deo visine do 1,10 m, a visina temelja je 1,70 do 1,95 m. U nadzemnoj zoni širina zidova iznosi 0,95

do 1,05 m, dok širina temelja dostiže 1,95 m. Na osnovu dosadašnjih istraživanja nije moguće odrediti namenu ovog objekta.

### Celine u zoni zapadnog bedema

Na istraženom delu zapadnog bedema, na 125 m od ugaone kule, otkrivena je zapadna kapija logora (*porta principalis sinistra*), koja je flankirana dvema pravougaonim kulama. Između kula je prolaz popločan kamenom, dok se sa njegove južne strane nalazi kanal (sl. 7). Otkriveni ostaci pripadaju mlađoj fazi izgradnje logora. Na prostoru između zapadne kapije i ugaone kule, uočene su četiri kule, koje pripadaju različitim fazama izgradnje logora. Iskopavanja zapadne kapije i pomenutih kula nastavljena su u narednoj kampanji.

Južno od zapadne kapije, istražene su dve unutrašnje kule, koje pripadaju različitim graditeljskim fazama. Za razliku od kula na severnom bedemu, gde je mlađa delom podignuta na mestu starije, u ovom slučaju mlađa kula (sl. 8) je podignuta na 3,20 m južno od starije. Starija kula, građena od crvenke vezane malterom, nalazi se 43,50 m od zapadne kapije logora. Njene



Slika 7 – Zapadna kapija logora, snimak sa jugoistoka



Slika 8 – Kule na zapadnom bedemu, snimci sa istoka

spoljne dimenzije iznose 4,80 m x 4,40 m, unutrašnje 2,90 m x 2,90 m. Ulaz širine 1 m je na istočnoj strani kule. Mlađa kula građena je od lomljenog škrljca vezanog malterom. Njene spoljašnje dimenzije iznose 5,65 m x 5,50 m, a unutrašnje 3,55 m x 2,30 m. Kao i kule na severnom bedemu, u odnosu na ravan bedema isturene su za 0,20 m. Na prostoru između kula, unutar mlađe kule, kao i severno od kule od crvenke, otkrivene su površine sa crvenkom i daskama, različitih dimenzija, slične onima koje se javljaju duž severnog bedema.

Uz južni segment istraženog dela zapadnog bedema, otkriven je deo odbrambenog rova. Istražena je samo njegova istočna strana, u dužini od 16 m, koja je u padu ka zapadu, gde dubina rova iznosi oko 5 m. Iznad istočne strane odbrambenog rova, uz zapadni bedem mlađeg logora, otkriveno je nekoliko kasnoantičkih objekata građenih u tehnici suhozida, koji pripadaju različitim fazama. Većina objekata je samo delimično istražena, i zapadnim delovima zalazi u profile, te njihove izgleda i gabarite nije moguće odrediti. Svojim specifičnim izgledom izdvaja se objekat – peć (sl. 9), koja se nalazi južno od zapadne kapije logora, na 0,70 m zapadno od bedema.

Peć je kružnog oblika, prečnika 2,80 m. Zid peći, širine 0,40–0,45 m, očuvane visine do 0,45 m, građen je od ulomaka opeka. Pod je popločan celim opekama, koje su postavljene na supstrukciju od usitnjenog krečnog maltera, debljine 0,15 m. Peć je sa severne i južne strane omeđena zidovima, građeni tehnikom suhozida od horizontalno ređanih ulomaka opeka i kamena. Njihova približna orijentacija je zapad-istok i pružaju se do mlađeg bedema. Očuvana dužina zidova iznosi 5,60 m, odnosno 6,85 m, širina između 0,60 i 0,70 m, a visina do 0,70 m.



Slika 9 – Kružna peć, snimak sa zapada

## Nekropola

Pored četiri groba istražena 2016. godine (Nikolić *et al.* 2018: 77, sl. 10), otkrivena su još 22 groba iz kasnoantičkog perioda, označena kao G-5–26 (sl. 10). Sa izuzetkom jednog, koji je otkriven pored severnog bedema, ostali se nalaze na prostoru između zapadnog bedema i fortifikacionog rova. Radi se o dečjim grobovima sa konstrukcijama od opeka, u kojima su, uglavnom,

loše sačuvani ostaci skeleta. Na osnovu stratigrafije i malobrojnih priloga (novac, fragmentovana narukvica i prsten) nekropola je datovana u 4. vek.

### Kulturni horizonti

Najstariji kulturni horizont je datovan u doba Flavijevaca, a zastupljen je oko bedema i kula starije faze utvrđenja, kao i oko kanala uz severni bedem. U ovim slojevima nailazi se na novac i ulomke keramičkih



Slika 10 – Grobovi uz zapadni bedem

posuda, kao i na životinjske kosti. Horizont 2. i 3. veka sadrži više pokretnog materijala, a javlja se uz bedeme i kule, uz mlađi kanal na severnom bedemu, u objektu 1, kao i u donjim nivoima ispunjene odbrambenog rova. U tom horizontu najbrojnije su fragmentovane keramičke posude i lampe. Pored numizmatičkih nalaza česti su i koštani predmeti i delovi posuda od stakla. Najmlađi kulturni horizont je datovan u kasnoantički period, a prevashodno je konstatovan izvan utvrđenja – čine ga ispunjena odbrambenog rova, objekti podignuti na prostoru rova i nekropola. Kasnoantički slojevi su i najbogatiji pokretnim arheološkim materijalom, dok se unutar utvrđenja nalazi iz ovog perioda javljaju veoma retko. Najbrojnije su životinjske kosti, a zatim delovi keramičkih i staklenih posuda, kao i numizmatički nalazi. Kasnoantički horizont takođe karakterišu predmeti od gvožđa (raznovrsne alatke, klinovi, klamfe i sečiva) i bronzne (fibule i stilusi). Nalaženi su i delovi predmeta od kamena, najčešće žrnjeva i posuda, dok se predmeti od kosti javljaju sporadično.

\* \* \*

Istraživanja 2017. godine potvrdila su dve osnovne faze izgradnje logora – stariju, koja je opredeljena u flavijevski period, i mlađu, koja je datovana u 2. vek. Potvrđeno je i da je stariji bedem bio većim delom inkorporiran u mlađu. Utvrđeno je da bočne kule nisu bile podignute na jednakom rastojanju, što je konstatovano za obe faze izgradnje, kao i da su kule iz mlađe faze većih dimenzija. Potrebno je istaći da istraženi nivoi sa daskama, usitnjenom crvenkom i glinovitom zemljom, koji se pružaju uz stariji bedem, predstavljaju nasip kojim je taj bedem u prvoj fazi bio ojačan sa unutrašnje strane. Neposredno uz severni bedem, utvrđeno je postojanje više celina iz različitih faza izgradnje kastruma, uključujući i sistem kanalizacije. Otkrivene celine daju nam mogućnost da bolje sagledamo i razumemo plan severnog dela viminacijumskog utvrđenja. Veći broj grobova, koji su skoncentrisani između zapadnog bedema i odbrambenog rova, predstavljaju dokaz je da je ovaj prostor u kasnoantičkom periodu služio kao nekropola.

**Bibliografija:**

**Jeremić 2016** – M. Jeremić, *Sirmium, grad na vodi. Razvoj urbanizma i arhitekture od I do VI veka*, Beograd 2016.

**Mrđić 2009** – N. Mrđić, *Topografija i urbanizacija Viminacijuma*, magistarska teza, Filozofski fakultet, Beograd 2009.

**Nikolić 2013** – E. Nikolić, Contribution to the Study of Roman Architecture in Viminacium: Construction Materials and Building Techniques, *Archaeology and Science* 8/2012, 2013, 19–46.

**Nikolić et al. 2018** – S. Nikolić, G. Stojić, M. Marjanović, Istraživanja na lokalitetu Čair – castrum (Viminacijum) 2016. godine, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.). *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2016. godini*, Beograd 2018, 68–78.